

Природа й сутність дитячого обману

Розглянуто феномен навмисно прихованої інформації та причини, з яких діти використовують таку модель поведінки.

Ключові слова: обман, маленька брехня, просоціальна поведінка, самообман.

Ostapivskyi O. I. The Nature and Essence of Children's Lies.

The article examines the phenomenon of deliberately hidden information and the reasons why children use this model of behavior.

Keywords: deception, small lies, prosocial behavior, self-deception.

Постановка питання. Дитяча брехня – це, мабуть, одна з тем, яка одночасно цікавить батьків, учителів, вихователів та психологів. Це явище супроводжує нас усе дитинство. Від перших неправдивих висловлювань про шоколадки, «забуті» домашні завдання до більш складних ситуацій, коли діти намагаються ввести інших в оману для досягнення своїх цілей. Це надзвичайно важливий аспект, що дає можливість зрозуміти, як діти сприймають світ навколо себе та взаємодіють із ним. Дитячий обман, іноді відомий як «маленька брехня», є невід'ємною частиною дитячого розвитку.

У сучасному світі, де спілкування та соціальна взаємодія відіграють ключову роль у формуванні особистості, розуміння природи дитячого обману стає надзвичайно важливим. Здійснюючи дослідження в цій галузі, ми маємо можливість докладніше зрозуміти природу та сутність дитячого обману, а також як це впливає на процеси виховання та розвитку дитини. Це може стати ключовим фактором у формуванні моральних цінностей та соціальних навичок у підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Намагаючись зрозуміти, що означає термін «брехня» в психологічній думці, ми можемо зустріти декілька визначень:

М. Цукерман, Б. Де Пауло, Р. Розенталь (M. Zuckerman, Bella M. DePaulo, Robert Rosenthal) [6] розглядають брехню як «дію, спрямовану на формування в іншій людини віри або розуміння, яке обманщик вважає хибним». Альберт Бандура розглядає брехню як акт умисного поширення неправильної інформації з певним наміром. Зигмунд Фрейд розглядав брехню як результат психічних конфліктів та непереборних бажань і вважав, що брехня може виникати через спроби приховати

сексуальні чи агресивні бажання, що суперечать соціальним нормам.

Аналізуючи психологічний доробок, ми можемо зробити висновок, що у вивченні брехні багато науковців зосереджується не на самій сутності та природі цього явища, а радше на «підказках» – поведінкових ознаках, які допомагають її виявити і відрізнити брехуна від людини, яка говорить правду.

Наприклад, Camille Srouf та Jacques Py [5] розробили загальну теорію обману (general theory of deception – GTD), що описує процес, за допомогою якого створюються оманливі повідомлення. У рамках розробки теорії автори спочатку щоденно протягом 3 років відстежували різні способи, якими люди створюють їх, що привело до ідентифікації, опису та назви 99 «елементарних режимів обману» (87 вербальних, 12 невербальних), котрі можна поєднати під час одного оманливого епізоду та виявити його.

М. Цукерман [5] у чотирифакторній теорії обману писав, що для людини, яка обманює, характерне підвищене: загальне збудження; емоційне навантаження (наприклад, почуття провини чи страху); когнітивне навантаження; ознаки контролю та керування реакціями, щоб здаватися чесним.

Переходячи від ознак олжі до причин її сутності, варто розглянути теорію соціального научіння А. Бандури [1] – роль спостереження та імітації у формуванні поведінки, включаючи брехню. Мається на увазі, що діти через механізми соціально когнітивного научіння засвоюють «успішні» моделі поведінки дорослих або інших дітей.

Великої уваги заслуговує доробок Майкла Льюїса (Michael Lewis) [4], який запропонував свою

класифікацію дитячої брехні. Разом з тим, автор зазначав, що вона може не охоплювати всі типи обману, а його типи не є взаємовиключними, і в багатьох випадках акт обману може відповідати більш ніж одному з цих критеріїв: 1) брехня, щоб захистити почуття іншого; 2) неправда для самозахисту, щоб уникнути покарання; 3) самообман; 4) олжа, щоб завдати шкоди іншим. І хоча перші три типи обману мають моральні недоліки, вони можуть мати позитивний взаємозв'язок з іншими когнітивними процесами.

Брехня, щоб захистити почуття іншого

В одному з досліджень дітям віком від трьох до одинадцяти років давали на вибір кілька іграшок і запитували, яка з них їм найбільше, а яка – найменше подобається. Запропонували вирішити завдання, обіцяючи, що за це вони отримають іграшку, яка їм найбільше сподобалася. Але кожній дитині дали ту, яка їй сподобалася найменше. У міміці й репліках відповіді дітей відрізнялися як за статтю, так і за віком. Молодші, особливо хлопчики, виявляли більше розчарування, тоді як старші, особливо дівчата, демонстрували більше позитивних емоцій, хоча і не були задоволені діями експериментатора.

Діти рано розуміють, що деякі види неправди допустимі та навіть заохочуються: їм кажуть, наприклад, що вони повинні вдавати, ніби щасливі від подарунка, який їм насправді не подобається, щоб не образити дарувальника. З віком вони вміють приховувати своє розчарування.

Також в плані збереження почуттів інших людей є конфлікт між тим, щоб не говорити неправди і не образити почуттів іншого, особливо враховуючи, що чесність підтверджено частиною моральної поведінки. Ось експеримент, під час якого запитували про причини брехні. Дослідники дали дітям віком від 7 до 12 років серію коміксів, деякі з них були про дітей, які отримали небажаний подарунок, і запитали, подобається він їм чи ні. У половині історії діти говорять правду, а в іншій – ні. В іншій серії історії дитина вчинила злочин, пошкодивши бібліотечну книгу. Знову ж таки, у половині оповідань діти зізнаються у шкоді, тоді як в іншій половині вони цього не роблять. Коли попросили оцінити поведінку дітей в історіях, які їм розповідали, учасники цього дослідження дали більш нейтральні оцінки історіям про ввічливість і більш негативні – про порушення. Це підтверджує думку про те, що діти навчаються і позитивно оцінюють брехню, яка захищає почуття інших, більше, ніж іншу брехню.

Також цікавими є результати, що чотирирічні діти, які успішніше маскували свої емоції, коли їх поміщали в парадигму «невтішного подарунка», більшою мірою обиралися іншими дітьми для своїх ігор. Як ми побачимо, неправда й обман часто пов'язані з іншими просоціальними та когнітивними здібностями. Діти навчаються і позитивно оцінюють брехню, яка захищає почуття інших, більше, ніж інші види олжі.

Брехня, щоб уникнути покарання

Інша поширена форма дитячого обману пов'язана з мотивом уникнути покарання. Діти легко вчаться брехати, коли вони скоїли якийсь небажаний вчинок або не зробили те, про що їх просили. Вони пам'ятають дії, які в минулому викликали негативні емоції у батьків або навіть покарання, і намагаються уникнути цих передбачуваних наслідків. Навіть діти двох-трьох років у більшості навчилися брехати, коли порушували правило. Враховуючи поширення цього типу неправди, а також її збільшення з віком, це може бути важливою адаптаційною реакцією людини, пов'язаною з іншими адаптивними функціями та компетенціями. Щоб успішно говорити неправду, потрібна не тільки здатність навмисно створювати хибні переконання, але й мати певне уявлення про те, що інша людина може або не може знати; ця здатність, відома як «теорія розуму», зазвичай розвивається у віці приблизно від двох до трьох років.

Діти обманюють, щоб захистити себе від покарання, частіше, ніж щоб пощадити почуття інших, і результати досліджень є більш надійними. Численні дослідження показують, що брехливість з'являється на ранньому етапі життя, у віці двох-трьох років, і вона збільшується, коли дитина стає старшою. Найбільш інтригуюче розуміння може виникнути завдяки тісному зв'язку між здатністю дитини брехати та її психосоціальною компетентністю. Це, у свою чергу, свідчить про те, що брехня є адаптивною поведінкою. Таке тлумачення здається досить розумним: безумовно, бажання уникнути покарання чи шкоди є адаптивною рисою.

Також у дітей, які обманювали під час експерименту, виявлено вищий рівень інтелекту. Ті, хто говорив правду, мали нижчий IQ більш ніж на 10 балів. Аналогічна ситуація і з емоційним інтелектом.

Самообман

Третій тип обману в класифікації досліджувати найважче, особливо у маленьких дітей. Однак він поширений як серед дорослих, так і серед дітей, і явно має як переваги, так і недоліки.

Перевага такого способу може зберігати нашу самооцінку. З іншого боку, самообман може заважати вчитися на власних помилках або вжити необхідних заходів.

На сьогодні самообман у дітей досліджується мало, але є дані про розвиток удаваної гри, з яким вона має багато спільних рис.

Самообман набуває форми знання і незнання одночасно. Удавана гра також має таку форму, тому що дитина повинна тримати у своїй свідомості дві думки про те, що об'єкт гри не є ним насправді. Наприклад, коли дитина бачить, як його мати розмовляє по телефону, й імітує її дії за допомогою свого іграшкового телефону – дитина є і суб'єктом, і об'єктом. До двох-трьох років ця поведінка поступово змінюється більш складною формою, у якій об'єктом є інша людина: наприклад, дитина може вдавати, що її лялька розмовляє телефоном, а не просто вона сама. Ця форма включає в себе як уявний телефон, так і ляльку.

Брехня, щоб завдати шкоди іншим

Четверта категорія – це тип олжі, спрямований на заподіяння страждань. Далеко не адаптивна, така брехня є певною формою психопатології. З усіх чотирьох типів неправди, згаданих тут, це найменш просоціальний. Спроба захистити себе від покарання брехнею про іншого також є дезадаптивною, оскільки, хоч і позбавляє від покарання, просто перекладає його на іншу людину. З точки зору маленької дитини, звинувачувати брата чи сестру в шкоді має сенс як спосіб уникнути покарання. З ширшої точки зору, однак, покладання провини на іншого не є адаптивною реакцією, оскільки воно не приводить до соціального злагодження.

Брехня іншим найчастіше розглядається як міжособистісна невдача, оскільки вона руйнує довіру, яка вважається однією з ознак добрих стосунків. Проте, як ми вже зазначали, брехня для захисту почуттів іншого має вигляд необхідної дії, подібної до інших просоціальних форм поведінки, таких як допомога та співпереживання.

Чи є будь-який вид обману виправданим, для більшості з нас залишається суперечливим питанням, хоча бувають випадки, коли він здається виправданим.

Цей конфлікт навколо брехні є досить важливим. Перехід від фіксованих правил, незалежних від внутрішніх почуттів, до відвертого їх вираження посилив наші уявлення про брехню й обман, зробивши таку поведінку соціально, а також морально неприйнятною. Це може пояснити, чому батьки так засмучені брехнею своїх дітей.

Але пропоную розглянути ще один важливий момент. М. Льюїс (M. Lewis) [4] пропонує історію: «Коли Маргарет повертається додому після гри з Раною, вона тримає в руках ляльку, яку, як вона стверджує, подарувала їй мати Рани. Однак коли мати Маргарет балакала по телефону з матір'ю Рани, вона дізналась, що ляльку не дарували і її можна повернути під час наступних ігор дітей, показує, що Маргарет забрала щось, що їй не належить. Неправдиві заяви Маргарет тепер стають центральною проблемою, оскільки її мати каже: „Ти мені збрехала! Тепер ти будеш покарана”». Зверніть увагу, фокус проблеми змістився: тепер ця історія про невдачу у стосунках між Маргарет та її матір'ю, оскільки Маргарет збрехала їй, а не про моральну поведінку дівчини, яка вкрала ляльку подруги. І якби мати Маргарет розглядала брехню як адаптивну і часто природну, реакцію щоб захистити себе від покарання, ймовірно, вона не втратила б нагоди навчити Маргарет важливого морального питання цього випадку, а саме ставлення до крадіжки.

Висновки. Дослідження переконливо свідчать про те, що брехня – це частина поведінки людини і що більшість форм обману мають адаптивне значення. Однак справедливо буде сказати, що наші суперечливі почуття щодо лжі, ймовірно, відображають внутрішній конфлікт між потребою в певній формі довіри та соціальної гармонії.

Варто пам'ятати, що деякі форми брехні, наприклад, щоб захистити себе від покарання, необхідні лише тому, що ми порушили соціальні чи моральні санкції. Саме на це, на навчання соціальних і моральних норм, батьки і педагоги можуть найбільш ефективно спрямувати свої зусилля заради майбутнього благополуччя дітей, а не на викорінення брехні, оскільки вона (незалежно від того, чи уникати покарання, щоб захистити почуття інших, чи як форма самообману) цілком може становити важливий аспект просоціальної поведінки.

Література

1. Бондаренко О. Психологія особистості. Київ : Центр учбової літ., 2012. 280 с.
2. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2021. 552 с.
3. Wilson A., Melissa S., Hildy R. The Nature and Effects of Young Children's Lies. *Social Development*. 2003. № 12. P. 21–45. URL: https://www.researchgate.net/publication/227618002_The_Nature_and_Effects_of_Young_Children's_Lies
4. Lewis M. The Origins of Lying and Deception in Everyday Life. *American Scientist*. 2015. URL: DOI:10.1511/2015.113.128
5. Srour C., & Py J. The general theory of deception: A disruptive theory of lie production, prevention, and detection. *Psychological Review*. 2023. № 130 (5). P. 1289–1309. URL: <https://doi.org/10.1037/rev0000389>
6. Zuckerman M., DePaulo B., Rosenthal R. Verbal and Nonverbal Communication of Deception. *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press. Vol. 14. 1981. P. 1–59. URL: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60369-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60369-X)